

Xandona TURSUNBOYEVA,
Toshkent davlat pedagogika universiteti tayanch doktranti
E-mail:tursunboyevaxandona@gmail.com

P.f.d, professor Sh. Shodmonova taqrizi asosida

JADIDS – ENLIGHTENERS, WHO LEADED THE NATION ON THE PATH OF SALVATION

Annotation

This article is dedicated to the modernist enlighteners who laid the foundation for the nation's salvation, and modernism is actually a manifestation of the enlightenment movement. That is why we considered it necessary to begin the question by explaining the concepts of enlightenment and enlightenment and its meaning. The views of Jadid's enlightened people on education in their scientific and pedagogical activities are discussed, as well as their ideas for improving education.

Key words: Jadids, spiritual education, pedagogical activity, education, child upbringing, national and universal values.

ДЖАДИДЫ– ПРОСВЕТИТЕЛИ, ПРИБЕДШИЕ НАЦИЮ НА ПУТЬ СПАСЕНИЯ

Аннотация

Данная статья посвящена модернистам-просветителям, которые положили начало нации на пути спасения, а модернизм фактически является проявлением просветительского движения. Вот почему мы сочли необходимым начать постановку вопроса с разъяснения понятий просвещения и просвещения и его значения. Обсуждаются взгляды просвещенных людей Джадидов на образование в их научной и педагогической деятельности, а также их идеи по совершенствованию образования.

Ключевые слова: Джадиды, духовное воспитание, педагогическая деятельность, просвещение, воспитание ребенка, национальные и общечеловеческие ценности.

MILLATNI NAJOT YO'LIGA BOSHLAGAN JADID MA'RIFATPARVARLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada millatni najot yo'lga boshlagan jadid ma'rifatchilarning haqida to'xtalib o'tilib, Jadidchilik aslida ma'rifatchilik harakatining ko'rinishidir. Shuning uchun biz bu o'rinda masala bayonini ma'rifat va ma'rifatchilik tushunchalari va uning ahamiyatini izohlashdan boshlashni lozim topdik. Jadid ma'rifatchilarning ilmiy pedagogik faoliyatidagi ta'lim-tarbiyaga oid qarashlari, ta'lim-tarbiyani takomillashtirishga doir g'oyalari to'g'risida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Jadidlar, ma'naviy tarbiya, pedagogik faoliyat, ma'rifat, farzand tarbiyasi, milliy va umuminsoniy qadriyatlar.

Kirish. Bugungi jahonda sodir bo'layotgan globallashuv jarayonida yoshlar ma'naviy-axloqiy qiyofasiga ta'sir ko'rsatayotgan destruktiv omillarni bartaraf etishda o'zlikni anglash, ma'naviy-ma'rifiy qadriyatlarni o'zida aks ettirgan ma'naviy merosni tadqiq etish va xalqqa yetkazish dolzarb ahamiyatga egadir. Ma'naviy hayotdagi tub o'zgarishlar, zamonga mos ravishda sog'lom fikrlaydigan, bugungi kun talablariga to'la javob beradigan inson kapitaliga e'tiborni kuchaytirish dolzarb vazifa hisoblanadi. Ma'rifatchilarning ilgari surgan konseptual g'oyalari bugungi kunda ijtimoiy-ma'naviy taraqqiyotga to'sqinlik qilayotgan muammolarning yechimi sifatida inson sha'ni va oriyatini himoya qiluvchi insonparvarlik, hurfiylik, diniy bag'rikenglik, millatlararo totuvlik g'oyalari yosh avlodga ta'lim-tarbiya berish, ularni ma'rifatchilikka yetaklashda asosiy nazariy manbadir. Dunyo ilm-fanida buyuk mutafakkirlarning umumjahon taraqqiyotiga xizmat qiluvchi nazariy-fundamental, amaliy-metodologik ahamiyatga ega ma'naviy merosini o'rganish bo'yicha zamonaviy ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Ayniqsa, bunda jamiyatni ma'naviy taraqqiyotga olib borish, ta'lim tizimini isloh qilishda o'z davrining ilg'or taraqqiyparvar g'oyalari ilgari surgan allomalarning konstruktiv qarashlarini tadqiq etish bo'yicha olib borilayotgan ilmiy izlanishlar muhim ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan olganda ma'rifatchilarning konseptual ahamiyatga ega xalqni ma'rifatchilik, siyosiy tashabbuskorlik va harakatchanlik, hurfiylik, diniy bag'rikenglik, murosasozlik, tadbirkorlik kabi g'oyalari ijtimoiy-falsafiy ahamiyatini tadqiq etish bugungi kunda obyektiv zaruriyatsidir.

Turkiston ma'rifatchilik maktabi o'zining boy o'tmishi va merosiga ega. Jadid ma'rifatchilarning XIX asr oxirlarida faoliyat boshlab, mamlakatni, xalqni milliy zulm va qo'rqindan xalos etishning yagona yo'li ma'rifatchilik deb bilganlar. Bu fidoyi mutafakkirlar mustabid tuzum va jaholatga, ma'naviy qullik va zulm-zo'rvonlikka qarshi bor kuchlari bilan kurash olib bordilar, dunyo kezib, dunyo xalqlarining ilmi, madaniyati bilan tanishib,

mustamlaka o'lkani, uning kishanlarini ilm chirog'i bilangina ozodlik tomon yetaklamog' mumkin deya hisobladilar. Shu boisdan ham dastlab yurtimizda maktab ta'limiga oid ham nazariy ham amaliy tomonlama maorif ishlarini rivojlantirishda shijoat namunasini ko'rsatib berdilar. Har bir pedagog borki, inson farzandini komillik sari yetaklaydi. Har qanday jamiyatning inqiroziyu tanazzuli, ravnaqiyu istiqbolu uning maktabga ta'lim-tarbiyaga va ayniqsa, o'qituvchiga bo'lgan munosabati bilan o'lchanadi. Jadidlar o'z hisoblaridan maktablar ochib, yosh avlodni istiqbolga tayyorladilar, she'r va maqolalar, sahna asarlari orqali milliy ongini shakllantirishga, milliy g'urur va iftixor tuyg'ularini singdirishga urindilar. XIX asr oxirlari va XX asr boshlarida Turkistonda vujudga kelgan jadidchilik harakatlarining tepasida Maxmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho'lpon, Munavvar qori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Abdulla Qodiriy, So'fizoda, Xamza, Sadridin Ayniy, Tavallo singari xalqimizning o'nlab fidoyi farzandlari, shoiru adiblari, davlat va siyosat arboblari turgan edilar. Milliylik masalasi ham ularning faoliyatida hal qiluvchi ahamiyat kasb etgan edi. Zero, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalanayotgan yosh kadrlar xususida "Tarixan ma'lum: Vatan va xalq taqdiriga tahdidlar kuchaygan vaziyatda aynan millat fidoyilari- uyg'oq qalbli ziyolilar, shoir va adiblar, san'at namoyondalari, ma'naviyat va ma'rifatchilik sohasi xodimlari jasorat bilan maydonga chiqqanlar. Mamlakatimiz o'z taraqqiyotining yangi, yuksak bosqichiga kirayotgan xozirgi paytda bizga jadid bobolarimiz kabi G'arb ilm-fan yutuqlari bilan birga, milliy qadriyatlar ruhida tarbiya topgan yetuk kadrlar suv va havodek zarur, - deya ta'kidladilar.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Jadidchilarning faoliyati negizida mustamlakachilikka qarshi, milliy istiqbol g'oyasi maqsadlarini ko'rish mumkin edi, vaholangki, bu g'oyalar Sho'rolar hukumatiga ma'qul kelmagan. Natijada esa jadidlarga qarshi nihoyatda ayanchli ham ruhan, ham ma'nan,

ham jismonan ularni yo'qotish siyosati avj olib borgan edi. Buning natijasida ularning deyarli barchasi qatag'on qurbonlari bo'lgan edilar. Bugunda ma'rifarparvar jadidlarning bebaho asarlari, ilmiy, nazmiy va nasriy meroslari, ijtimoiy-falsafiy va axloqiy g'oyalari o'zbek xalqining ma'naviy ma'rifatini, milliy tarbiya, milliy qadriyatlar va milliy ongni yuksaltirish yo'lida xizmat qilib, yoshlar qalbida vatanga muhabbat va sadoqat tuyg'ularini tarbiyalab kelmoqda.

Turkiston jadidlari otasi, jadidchilikning yorqin bir vakili Mahmudxoja Behbudiy haqida Jadidshunos Begali Qosimovning ta'kidlashicha: "Mahmudxoja Behbudiy XX asr bo'sag'asidagi Turkiston orzu-armonlaridan biri sifatida maydonga keldi. U o'z davrining ijtimoiy-siyosiy harakatlarda faol qatnashgan yirik namoyondasi, yangi zamon o'zbek madaniyatining asoschilaridan edi". Turkiston jadidlarining tan olingan rahnamosi M.Behbudiy o'z uyida ochilgan "usuli jadid" maktabining butun moddiy harajatlarini o'z zimmasiga olgan. "Padarkush" ning sahnaga qo'yilishidan kelgan asosiy daromadni esa Samarqand, Qo'qon, Namangan, Toshkent, Kattaqo'rg'on va boshqa shaharlardagi "usuli jadid" maktablarining rivoji uchun hadya qilgan, bu maktablar uchun Behbudiyning o'zi "Muntaxabi jo'g'rofiya umumiy" (Qisqacha umumiy jo'g'rofiya), "Madxali jo'g'rofiya umro-qiy" (Ahli jo'g'rofiyasiga kirish), "Muxtasari jo'g'rofiyai Rusiy" (Rusiyaning qisqacha jo'g'rofiyasi), "Kitobul aftol" (Bolalar maktubi), "Muxtasari tarixi islom" (Islomning qisqacha tarixi), "Amaliyati islom" va "Yangi hisob" darsliklarini yaratgan hamda o'z mablag'iga matbaa ochib, maktab uchun darslik va qo'llanmalarini tekinga bosib tarqatgan. Samarqanddagi birinchi musulmon kutubxonasi va qiroatxonaning asosiy mablag'i ham Behbudiyning hisobidan chiqarilgan edi.

Tadqiqot metodologiyasi. Munavvar Qori Abdurashidxon o'g'li Turkiston o'lkasidagi aholini qanday ma'naviy-madaniy yashayotganini va undan qutulish choralari faqat maktab ta'lim-tarbiyasidagi keskin islohot bilan bog'liqligini to'g'ri anglagan holda chor hukumatining mustamlakachilik boshqaruv usuliga qarshi kurashda faollik ko'rsatadi: mana shu maqsad yo'lida Toshkentda ilg'or fikrli ziyolilar va turli guruhlardan iborat «Turon» jadidlar jamiyatini tashkil etadi, birgina maktab bilan cheklanmay, yana bir necha xususiy jadid maktabini ochadi. U yanada oldinga qadam tashlab, birinchi bo'lib, ikki yillik "Rushdiya" jadid maktabini ochib, hozirgi milliy dunyoviy o'rta maxsus ta'limga asos soladi. Bu maktab ham juda keng miqyosda boshqa joylarda tez rivojlanadi. Hatto "Lelin maktabi", "Muxtoriyat maktabi" deb ham nom beriladi. Munavvar qorining ikki bosqichli maktabi va boshqa jadid maktablarini ma'rifatga muhtoj xalq, ayniqsa, ilg'or ruhdagi yangi zamonaviy va muruvvatli boylar qo'llab-quvvatlaydi.

Munavvar qori Abdurashidxonovning ikki bosqichli jadid maktablari pulli bo'lgan, har bir bola uchun ota-onasi o'z imkoniyatiga ko'ra, ixtiyoriy ravishda 50 tiyindan bir yarim so'mgacha to'lov qilishi lozim bo'lgan, ya'ni jadid maorifining moddiy asosini xalqning o'zi ta'minlagan. Munavvar qori jadid maktablari uchun dastur va darsliklarni ham ilk bor o'zi ishlab chiqadi. Masalan, "Adibi avval", - Alifbo darsligi (1907), "Adibi soniy" (1907), "O'qish kitobi", "Yer yuzi", 3-4-sinflar uchun "Geografiya" darsligi (1908), "Havojiyi diniya", "Til saboqlari"

ADABIYOTLAR

1. SH.M.Mirziyoyev "Ma'naviy hayotimizda yangi islohotlar davri" // Xalq so'zi 2023 yil 23-dekabr, № 274 (8617)
2. Sh.E.Hamroyev Saidrasul Aziziyning "Ustodi avval" darsligining tarbiyaviy imkoniyatlari // "Экономика и социум" №3(106)-1 2023
3. B.Qosimov "Karvonboshi - Mahmudxoja Behbudiy "Tanlangan asarlar". // Toshkent. "Ma'naviyat" 2006-yil
4. M.Abdurashidxonov. Xotiralarimdan (Jadidchilik tarixidan lavhalar). // Sharq 2001
5. M.Behbudiy Muhtaram yoshlarga murojaat. // Oyna-1914
6. Elektron resurslar:
7. <https://president.uz>
8. <https://www.iupr.ru>
9. <http://press.natlib.uz>

(1925) darsliklari, "Tajvid" - Qur'oni karimni o'qish qoidalari va "Sabzavor" adabiy to'plami va boshqa shu kabi asarlari qayta-qayta chop etilib, juda keng tarqaladi. Munavvar qorining asosiy maqsadlaridan biri va eng muhimi, mutaassiblashib, davr talablariga javob bermaydigan xalq maorifini butunlay isloh qilib, yangi zamon talablariga to'g'ri keladigan, xalq va millat manfaatlariga mos diniy va dunyoviylikka asoslangan boshlang'ich, o'rta maxsus va oliy ta'lim tizimini yaratishdan iborat bo'lgan. Bu o'rinda Munavvar qori Abdurashidxonovning ishbilarmonlik, tashabbuskorlik va siyosatdonlik sa'y-harakatlari muhim ahamiyatga ega bo'lib, hozirgi zamondagi uch bosqichli milliy ta'lim tizimiga asos solganiga tarix guvohidir. Shuni ta'kidlash kerakki, Munavvar qori ko'p tarmoqli jadidchilik harakatining barcha sohalarini shakllanib rivoj topishida o'zining salmoqli o'rniga ega bo'lib tarixda qoldi.

Tahlil va natijalar. Toshkentdagi jadidlar harakatining faol vakillaridan yana biri Saidrasul Saidaziziy (1866-1933)ning ham ma'rifatparvarlik faoliyati jadid tarbiyashunosligi taraqqiyotida muhim ahamiyatga ega. Saidrasul Aziziy o'zbek pedagogikasi tarixida «islohotchi pedagog» nomi bilan shuhrat qozongan. U o'z muallimlik faoliyatini Shayhontohurdagi 1-o'rus-tuzem maktabida, so'ngra Turkiston o'qituvchilar seminariyasida sarta (o'zbek) tilidan dars berishdan boshlagan. Ana shu davrda Gramentitskiy va V.P.Nalivkinlar Saidrasul Saidaziziyga «Musulmoncha sinf»da o'zbekcha xat-savod o'rgatish yuzasidan darslik yozishni topshirganlar, 1900 yili «Ustozi avval» kitobini yozadi va kitobning birinchi nashri 3000 nusxada chiqadi. Bu darslik 1917 yilgacha 17 marta nashr qilinib, Turkiston o'lkasida yuzlab yangi usuldagi «Usuli savtiya (tovush usuli) maktablari»ning ochilishiga sabab bo'ladi. Aziziy o'z ijodini shoir sifatida boshlaydi, u yangi maktablarni (tovush usuli) «usuli savtiya» maktablari deb atadi. Bular o'zbek pedagogikasi va metodikasida reforma yasadi. Aziziy «usuli savtiya»ning asoschilaridan biri sifatida shuhrat topadi.

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash mumkin, jadidchilik harakatlari Turkiston yoshlarining milliy, madaniy ijtimoiy uyg'onishida va ravnaqida muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Zamonning dolzarb masalalarini, hayotning muammolarini ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'naviy yo'l bilan yechish yo'llarini jadidlar o'z maqola va asarlarida ko'rsatib berganlar. Bu asarlar yoshlarni o'qishga, bilim olishga va amaliyot bilan bog'liq jarayonlarga jalb etish, madaniy ma'naviy saviyasini yuksaltirishga chorlaydi. Jahon taraqqiyoti yutuqlarini Turkistonga olib kelish istagida ulardan Vatan uchun xizmat qiladigan yetuk olimlar, zamonaviy bilimdon mutaxassislar, madaniyat arboblari yetishib chiqib, ular yurtini obod, farovon etishlariga ishonganlar. Bugungi zaminda jadid ma'rifatparvarlari ozru qilgan ozod va obod diyorimizda ta'lim-tarbiya tizimining milliy zaminini mustahkamlash, zamon talablari bilan hamohang bo'lishligiga katta e'tibor berilmoqda. Darhaqiqat, milliy g'oya, millat tafakkurining eng ilg'or namunalari aks ettirgan darslik va qo'llanmalar tuzish, xorijiy tillarni mukammal bilish, kasb-hunar o'rgatish kabi masalalar o'z vaqtida Jadidlarni o'ylantirib kelgan hamda ularning bu yo'lidagi bevosita harakatlari faoliyatimizning zamonaviy intellektual taraqqiyoti uchun paydevor bo'lishiga zamin yaratadi.